दैनिक साम्ययोग रजि. नं० एन. २९५

विनोबा-वार्ता

अंक २ रा) गोंदिया शुक्रवार ६ मार्च १९६४ (मूल्य ५ न.पै.

ग्रामदान

३ तारखेला आमगावाला संध्याकाळी
विनोबांच्या सायं प्रवचना नंतर
गोंविद टोला गावाचे
ग्रामदान जाहीर झाले.

तुमच्या चरणी लोटांगण

(विनोबा)

महाराष्ट्रात आपल्याच घरी आलो आहे. आणि जरी बारावर्षे हिंदी बोलण्यात गेली तरी मराठी अगदीच विसरलो नाही. अशीच भाषणे पुढेहि देत राहता येतात परंतु हरअेक गोष्टीची मर्यादा असते माणसाने बोलून किती बोलायचे. रोज तीनदा बोलतो. तेव्हा तेरा वर्षात तेरा हजारदा बोललो असेन तेव्हा आता वाटते शब्दा पलीकडे शक्ति आहे त्याचा विचार करावा. मी जे निजहस्ताने लिहले आहे ते सगळे मराठीत आहे. हिंदी अंगवळणी पडली असली तरी सूक्ष्म विचार मराठीतच लिहावे लाग त त.

मला कमी बोलायला लागावे व अशब्दानेच हे काम व्हावे आणि आता पर्यंत जे साहित्य माझे प्रकाशित झाले आहे ते घरोघर जाव, वाचल जाव, त्यातून स्फूर्ति मिळावी. माझी शब्द शक्तीवर श्रद्धा आहे. ती कुंठित झाली तर शस्त्र शक्ति येईल. शस्त्र शक्ति चालावी असे कोणी मानीत नाही मागील अंकावरुन पुढे चालू, तशी ती चालत आहे. ज्यांच्या जवळ शस्त्रशक्ति आहे त्यांचाहि विश्वास नाही. अमेरिका-रशिया जवळ ती आहे पण तिने समस्यांचा परिहार होईल असे त्यांनाहि वाटत नाही.

तेव्हा शब्द शक्तिच सोडवणूक करणार परंतु तिचा अर्थ काय? पुष्कळ बोलले तर शब्द शक्ति होते काय ? म्हणून मला किंचित् आत मधे पाहण्याची इच्छा आहे. तेव्हा आधिक मौन राखावे व कमी बोलावे.

'ज्ञानदेव मौन जपमाळ अंतरीं' ज्ञानदेव येथ पर्यंत आले मौन जपमाळ चालू दे. नाम जपमाळेची शक्ति मर्यादित आहे. त्यापेक्षाहि खोलात जावयाचे. आंतरिक जपमाळ—अंत:करणात जपमाळ—पाहिजे तेव्हा माझी रुचि मौनाकडे आहे.

जन दर्शनाने श्रम परिहार

हा जो देखावा (जनता जनार्दनाचा) समोर दिसत आहे तो सतत तेरा वर्षांपासून मी पाहत आहे. सकाळी थकलो होतो. पण जनतेच्या दर्शनाने थकवा उतरला, आता ताजा झाला आहे. जनतेचे दर्शन हे काम करते. वेदात म्हटले आहे. "हजारो शिरांनी नटलेला, हजारो हाता पायानी काम करणारा" गीतेतहि तेंच आहे, सहस्त्रशीर्ष, सहस्त्रपाद असा तो कोण आहे ? मला अनुभव आला मला दररोज त्याचे दर्शन होत असते. अखंड तेरा वर्षे मला ते दर्शन घडले. त्याने माझे पोषण झाले आहे. देह अन्नाचा पिंड आहे पण त्याला दुसरेहि पोषण लागते. मला जे हे पोषण मिळाले त्यामुळे नाना विषम परिस्थितीतहि मला सेवा करण्याची शक्ति दिली. ती ह्या हरीदर्शनाचाच परिणाम.

जनता माता

ह्या तेरा वर्षात जे काम झाले ते जनतेने आमच्या मागणीला आशीर्वाद दिला जनतेने साद दिली म्हणून झाले. कारण माझी जनतेवर श्रद्धा होती. ती माझे मातृस्थान, परमदेवता आहे. आईपाशी मुलगा गेला व त्याने मागितले ते मिळते. ती देऊ शकली नाही तर तिलाच वाईट वाटते. बालकाची मागणी पुढे माऊलीचे चालत नाही. तशी बाबाची मागणी जनतेला नाकारणे शक्य झाले नाहीत त्याचे कारणच हे आहे.

शून्यत्वाची शक्ति

सफलता अपेक्षे पेक्षा कमी मिळाली, ह्याचे कारण बाबाच्या ठिकाणी इच्छा असूनहि पूर्ण निरहंकारता आली नाही. ती लागेल, म्हणजे शून्याचे मागे इतरांची संख्या दाखल होईल. शून्य स्वत:च जर आंकडा बनले तर ते १, २ व जास्तीत-जास्त ९ बनेल, पण शून्याने अेकम्चे स्थान पतकरले व दशम्चे दुसऱ्याला दिले तर मोठा आकडा बनेल. शतम्चे दिले तर त्याहून अधिक मोठा आकडा बनेल. तेव्हा शून्य बनण्याची शक्ति ज्या प्रमाणात आम्हाला मिळाली, त्या प्रमाणात काम झाले, आणि आमच्या योग्यतेपेक्षा जास्त काम झाले.

आमची योग्यतेपेक्षा अधिक कदर

ईश्वराजवळ माझा संवाद चालतो. मी त्याला हे म्हणत नाही की तू कमी दिलेस उलट भक्तीचे मानाने जास्त दिलेस असेच म्हणतो तेरा वर्षात परिणाम कमी झाला असे म्हणतात. मी म्हणतो तुमचे म्हणणे खरे असेल पण ज्या प्रमाणात मी व मित्रांनी शक्ति लावली त्या प्रमाणात परिणाम पुष्कळ झाला.

मी ह्या भूमीवर आलो, तेव्हा निरपेक्ष भावनेने आलो आहे. मी खाजगी बैठकीत जरी ग्रामदान व आंकड्या बाबत चर्चा करीत असलो तरी तुम्ही अैकून घेता येवढेहि काही कमी नाही. अगदी काश्मीर पासून केरळ पर्यंत, हिंदुस्थान प्रमाणे पाकिस्थानातहि अगदी सारख्याच अेकाग्रतेने अैकले गेल्याचे मी पाहिले. ह्यापेक्षा अधिकाची मागणी करणे हे अधिकाराचे अतिक्रमण होईल. तुम्ही एक विचार करा. जे सांगतो ते तुमच्या हितासाठी, चाळीस पन्नास वर्षे चिंतन करुन जे योग्य वाटले ते सांगतो. आम्ही तर आज सांगून उद्या जाणार तेव्हा ह्या अेका दिवसात आमचा काय अधिकार सत्ता चालेल? मागणे लय नाही. तुम्ही विचार करा.

लोक विचारतात, पटलेनाही तर काय कराल ? मी म्हणतो पुन्हा सांगेन. शद्बाने नाही पटले तर मौनाने सांगेन. ह्या पलीकडे जाणार नाही. ही भक्ताची मर्यादा आहे. तो विनंति करणार प्रार्थना करणार 'सकळांच्या पाया माझे दंडवत' आणखीकाय करणार? 'आपुलाले चित्त शुद्ध करा ' असे तुकारामच म्हणू शकतो. त्याचे अत:करण जनतेसाठी तीळतीळ तुटत होते.

येतो हिताचा कळवळा ।
पडती हाती म्हूण काळा ॥

तुमची चरणसेवा पांडुरंगा. ही जी तुकारामाने भक्तांना रेखा घालून दिली आहे, बाबाला ती मान्य आहे. म्हणून बाबाला समाधान आहे.

माझा अहंकार खाक होवो

बाबा आला म्हणजे हजारो ग्रामदाने मिळतात असे झाले असते तर बाबा घाबरला असता. लोक विचार न करता देतात असे दिसले असते तर आवरते घेतो असे म्हटले असते. लोक पटले तर देतात, विचार करतात, नकारहि देतात. म्हणजे सारासार विचार करतात, त्यामुळेच हिंमत येते. बाबाच्या म्हणण्या बरहुकुम लोक अेकदम कृति करू लागले असते तर पुढे कसे होईल ह्याचे भय बाबाला वाटले असते तेव्हा जे हे विचार स्वातत्र्य आहे, म्हणजेच स्वामी स्वामीचा अधिकार गाजवीत आहे . म्हणून आमचे म्हणणे ऐका ग्रंथ वाचा, विचार करा येवढीच मागणी आहे. कोणता अधिकार बाळगून आम्ही हे करविणार? आम्ही तर तुमचे सेवक आहोत. व सेवेतच जीवन जाणार आहे. म्हणून विचार करा इतकीच मागणी करतो- काम प्रभूचे आहे. आम्ही निमित्त आहोत आयुधे आहोत. तो ती बोथट असली, तीक्ष्ण असली तरी वापरतो. ह्या श्रद्धनेच आम्हाला बळ मिळते. आता तुमच्या चरणी लोटांगण आहे. उरला सुरला अहंकार असेल तर तो तुमच्या व प्रभूच्या आशीर्वादाने खाक होवो येवढीच मागणी आहे.

(सायप्रवचन आमगांव ३—३—६४)

शरण एका जनार्दनी

(आज नाथ षष्ठी. एकनाथ महाराजांची पुण्यतिथि. त्यांचे श्राद्ध-श्राद्धापूर्वक स्मरण-आज महाराष्ट्रभर व्हायचे. आजच्या पडावावरचे दहेगांव (४।२।६४) चे बाबांचे प्रार्थना प्रवचन तत् प्रीत्यर्थंच-सं.)

पितरांच्या उद्धारासाठी श्राद्ध करावे अशी आपली समजूत आहे. श्राद्ध केले नाही तर पितर खाली पडतात असे म्हणतात, त्याचा अर्थ असा नाही की जे वर गेले ते खाली पडतात त्यांनी जी संस्कृति निर्माण केली, ती श्राद्ध केली नाही तर खाली पडते, तिचे पतन होते. भारतांत आणि महाराष्ट्रांत काही असे अलौकिक पुरुष झाले की त्यांच्या सारखे तेच. अशा अद्वितीय पुरुषांत नाथांची गणना होते. जणु काही मानव रूपात भगवत्-प्रज्ञाच अवतरली. तुकारामांनी आत्मपरीक्षणाची कमाल केली आणि मनांतील बारीक बारीक कल्पनांचे विश्लेषण करून त्यांची हकालपट्टी केली व सामान्य संसारात राहून त्यांनी परमेश्वरलब्धि केली. तुकाराम महाराज भक्तांत शिरोमणी तर ज्ञानदेव महाराज ज्ञानीयात शिरोमणी.

नाथ साधुच होते सभ्य, शांत, स्वच्छ, शुद्ध, उत्तम व नागरिक गृहस्थ या नात्याने नाथासारखे नाथच झाले. एकनांथांची खुबी ही आहे की एका बाजूने ज्ञानदेव, दुसऱ्या बाजूने तुकाराम, हयांना सत्कीर्ति देऊन ते अलग राहिले. तुकाराम म्हणतात माझ्यावर नाथांचे अनंत उपकार आहेत. त्यांनी नाथांच्या ग्रंथाची अनेक पारायणे केली. नाथ म्हणतात ज्ञानदेवांच्या सूत्रांचा मी प्रवचनकार व कीर्तनकार आहे. जे काही आहे ते ज्ञानदेव महाराजांचे, अशी त्यांची परम नम्रता होती.

पैठणाला मी जाऊन आलो. ते नाथांचे स्वत:चे स्थान आहे. पण तेथेही लोक ज्ञानदेव तुकारामच म्हणत. त्यांनी आपले नांव संपुष्टातच ठेवले. दोहोंच्या मध्ये.

अत्यंत नम्र, केवळ सेवा परायण, अत्यंत करुणामय, गृहस्थ कसा असावा हयाचा आदर्श! पुष्कळांची समजूत आहे की जी विरक्त माणसे असतात ती डोक्यांत राख घालणारी असतात. त्यांच्या पासून जपून राहायला हवे. तुकाराम महाराज म्हणतात देहात जसजशी शांति वाढेल तसतशी विरक्ति लाभेल. विषयाभिलाषा जेथे नाही, तेथे वित्तात क्षोभ नसणार. तेव्हा त्यांनी कसोटीच केली की ज्यांत जितकी शांति तो तितका विरक्त. त्यावरून त्याच्या विरक्तीचे माप होते. मोठमोठ्या ऋषीनाहि आपण पुराणांत शाप देतांना पाहतो.

(शेष पुढच्या अंकात)

www.vinoba.in

ग्रामसभा प्रेमाच्या आधारावर उभ्या करा

भंडारा जिल्हचांतील जि. प. आणि पंचायत समितीच्या अधिकाऱ्यांना विनोबांचे मार्गदर्शन

१३ वर्षांनी मी नागपूर कडे येत आहे. तेव्हा काही बोलण्यापेक्षा तुमच्याकडून ऐकण्याचीच अधिक इच्छा आहे. पण पहिला दिवस म्हणून दोन शब्द सांगतो.

"वॉकिंग सेमिनार"

आमची पदयात्रा चालते तिला आम्ही 'वॉकिंग सेमिनार' म्हणतो. तेव्हा तुम्ही येत चला. तुम्हाला निमंत्रण आहे. घड्याळाचे बंधन नसल्यामुळे भरपूर चर्चा होऊ शकते.

तुम्हाला मी माझी माणसे मानतो. मला पुष्कळ जण विचारतात, "सर्वोदय-समाज केव्हा व्यापक बनणार" तेव्हा मी म्हणतो तो बनलेलाच आहे. माझ्यासमोर मी ती जमात पाहत आहे. पक्ष, पंथ, धर्म, भाषा, संप्रदाय इत्यादि रहीत चिंतन, सेवा करावयाची. हे भेद लक्षात घ्यावयाचे नाहीत हे सर्वोदयाचे तत्त्व आहे. सरकारने जे ५५ लाख सेवक उभे केले आहेत त्यांनाहि माझा हाच आदेश आहे. तेव्हा हाच सर्वोदय समाज आहे. ह्या सेवकांनी नेहरूजीकडून तनखा घ्यावयाचा आणि काम बाबाचे करावयाचे. तेव्हा तुम्ही आपले स्वरूप ओळखा, S. D. O. म्हणजे सर्वोदय डेव्हलपमेंट ऑफिसर आणि B.D.O. म्हणजे भूदान डेव्हलपमेंट ऑफिसर हे मी मोठमोठ्या मंत्र्यांना सांगितले आहे. हे त्यांनी मान्य केले आहे.

आता ह्या सर्वांना बाजूला सारले. व नवीन कार्यकर्ता वर्ग उभा केला तर विश्वामित्रासारखी आपत्ति माझ्यावर येईल. ही नवी सृष्टि मी कशी उभी करू? व कशासाठी करू? तेव्हा भूदान-ग्रामदानाचा विचार ज्यांना मान्य असेल त्या सर्वांचेच हे काम आहे.

तामिळनाडला डे साहेब मला भेटले. त्यांनी माझ्या पश्चात् तेथील ग्रामदाने पाहिली. त्यांना समाधान वाटले, ते म्हणाले, "कम्युनिटी प्रोजेक्टला बेस मिळाला. आज कम्युनिटीच नाही. जाति आहेत. घरे आहेत. ग्रामदानाने फार मोठा आधार होतो" नंतर पुढे ते म्हणाले. "आमची इच्छा गरीबांना मदत करावयाची असते. पण ती त्यांनाच मिळते की जे ती आपल्या शक्तीने आपल्याकडे खेचू शकतात. नेमक्या लोकांना ती मिळू शकत नाही.

नि:पक्षपातीपणा हवा

तर हे काम कोणी बाहेरचे करु शकणार नाही. ग्रामसभेमार्फत नेमक्या लोकांना–गरीबांना–मदत पोचविणे हे मुख्य काम आहे. मागे एकदा आसामांत महापूर आला होता. एक मोठे गुजराती व्यापारी हौसेने तेथे मदतीला गेले होते. ते आमच्या आश्रमात उतरले. मी त्यांना प्रश्न केला, ह्या कामांत भूतदयेशिवाय कोणता गुण पाहिजे? ते म्हणाले, "निष्ठुरता पाहिजे, हृदय टणक, कठोर पाहिजे" त्यावर मी त्यांना भाष्य करायला सांगितले. तेव्हा ते म्हणाले, "जे प्रथम समोर येतात ते मदतीला पात्र नसतात. खऱ्या गरजूंना वाचा नसते ते समोर येत नाहीत. त्यांना धुंडाळावे लागते. वाचाळच समोर येत असतात. म्हणून भूतदयेचे काम करणाऱ्याच्या मनांत टणकपणा पाहिजे. बिहारमध्ये असाच पूर आला आणि रामकृष्ण मिशनच्या लोकांकडे मदत पोचविण्याचे काम सरकारने दिले. कारण ते तटस्थ होते. नि:पक्षपाती मदत पोचविण्यासाठी ते होते.

भावार्थ गावाला मदत पोचवायची तर त्यासाठी ग्रामपंचायत नव्हे तर ग्रामसभा जागृत करावयास हवी त्या प्रेमशक्तीच्या आधारावर उभ्या पाहिजे. टॅक्सच्या नाही त्याने झगडे होतील. आणि हे झाले तरच ब्लॉकचेहि काम चांगले होईल. देशभराचे ब्लॉकस् पाहून मी हे सांगत आहे. तेव्हा लोकांचे उत्थान झाल्याशिवाय ठीक जागी मदत पोचणार नाही.

एक गोष्ट आणखी सांगतो. मी शेती करीत होतो. विहीरीवरुन शेतीत पाणी जाण्यासाठी मी एक नाली खोदली होती. परंतु शेताच्या पातळीपेक्षा ती दोन बोटे खाली होती. त्यामुळे अर्धे पाणी ती नालीच खाउन टाकत असे हे नंतर अनुभवाने आमच्या लक्षांत आले. सरकारचे ही असेच चाललेले आहे. नालीच अर्धे पाणी खात आहे. आमचा छोटा प्रयोग आज भारतभर चालला आहे. आता ग्रामधर्म ग्रामाभिमान जागृत झाला पाहिजे. 'विश्वम् पुष्टम् ग्रामे ऽस्मिन' म्हणून गोष्ट अशी आहे की माझ्याजवळ कार्यकर्ते नाहीत. जे आहात ते तुम्हीच तेव्हा पहिला अधिकार तुमच्यावरच. कारण ह्या शिवाय तुम्हाला दुसरे कामच नाही. तेव्हा महाराष्ट्रात सर्वोदयाच्या कामाला माणसे कमी पडतात. असा प्रश्न उभा होऊ देऊ नका. माणसे माझ्यासमोर येऊन विचारतात की कामाला माणसेच मिळत नाहीत. बैलांनी येऊन हा प्रश्न विचारला असता तर ठीक होते. पण माणसेच हा प्रश्न विचारीत आहेत की माणसे मिळत नाहीत. तर तुम्हीच माझे कार्यकर्ते आहात.

दुसरी गोष्ट मला तुम्हाला सांगायची आहे की तुमच्या घरी तुमची आई, बहीण, पत्नी, मुलगी असेल, ही जी स्त्री–शक्ति आहे त्यांनी जर दोन तास दिले पर त्यांना काही वेतन द्यावे न लागल्या मुळे देशाचे मोठे काम होईल. तुमचीहि प्रतिष्ठा वाढेल. ५५ लाख सेवकांच्या दर दोन घरामागे एक भगिनी आली व त्यांनी दोन तास दिलेत तर देशाला ५५ लाख तास मिळतील. त्याच सर्वोदयसेविका असतील. भगिनींचा प्रवेश सरळ घरात होईल. तुम्हाला बाहेरुन ज्ञान मिळते. त्यांना घरातील ज्ञान मिळते व ह्यामुळे तुमच्या ज्ञानाची पूर्ति होईल. ह्याने देशाचे काम होईल. समाजाला सेवेचे वळण लागेल. व एक फार सुंदर कार्य घडेल तेव्हा तुम्ही ही गोष्ट जाहीर करा की आम्ही आमच्या घरातील स्त्री-शक्ति उभी करु.

आजच्या पडावावर

दहेगांव
दि. ४।३।६४

— गोरेगांव ह्या विकास गटांतील कर्मचाऱ्यांना मार्गदर्शन

— घुंदाटोला या ग्रामदानी गावाच्या नागरिका समोर भाषण

— सायंकाळी नाथषष्टी निमित्त प्रवचन

भंडारा जिल्हयांत विनोबा पदयात्रेचा कार्यक्रम

(मध्यप्रदेशाच्या बालाघाट जिल्हचातील सारडा येथून)

तारीख	मुक्कामाचे गाव	तहसील	मागील मुक्काम वरुन अंतर	जवळचे रे. स्टेशन	बस स्टेशन	मार्ग
३ मार्च ६४	आमगांव	गोंदिया	९ मैल	आमगांव		मुरुम रोड
४ ,,	दहेगाव	,,	८ ,,	गोंदिया		मुरम रोड
५, ६, ७, ,,	गोंदिया	,,	८ ,,	,,	गोंदिया	
८ ,,	बोरगाव	,,	८ ,,	,,	,,	,,
९ ,,	मंगेझरी	,,	७ ,,	,,	,,	कंट्री
१० ,,	सुकली डाकराम	,,	७ ,,	तिरोडा	,,	,,
११ ,,	तिरोडा	,,	७ ,,	,,	,,	मुरम रोड
१२ ,,	वडेगाव	,,	६	,,	,,	,,
१३ ,,	करडी	भंडारा	८	,,	तुमसर रोड	तुमसर रो.
१४ ,,	कोका	,,	६	तुमसर रोड	तुमसर रोड	कंट्री रोड
१५ ,,	रेंगेपार	त. साकोली	६ ,,		करडी	मुरम रोड
१६ ,,	लाखनी	,,	४ ,,	,,		कंट्री रोड
१७ ,,	धारगांव	त. भंडारा	७ ,,	,,	धारगांव	नैशनल हायवे
१८ ,,	भंडारा	,,	७ ,,	भंडारा रोड	भंडारा	,,
१९ ,,	दहेगाव	,,	६ ,,	,,	मोहाडी	पक्का
२० ,,	तुमसर	,,	८ ,,	तुमसर रोड	तुमसर	,,
२१ ,,	हर्दोली	,,	७ ,,		मिटेवानी	,,
२२ ,,	आंधळगाव	,,	७ ,,		आंधळगाव	कंट्री
२३ ,,	कांद्री	,,	६ ,,	,,	,,	,,
२४ ,,	भंडारबोडी	त० रामटेक	६ ,,	रामटेक	रामटेक	पक्का

दि. २४ मार्च भंडारबोडी त. रामटेक येथें नागपूर जिल्हचांत प्रवेश

पू० विनोबाजीचा पत्ता :–

ता० ३ मार्च ते १२ मार्च पर्यंत
मार्फत :— श्री चतुर्भुज जसानी मु० गोंदिया, फोन नं० ३९
ता० १३ मार्च ते २३ मार्च पर्यंत,
मार्फत :– श्री राजारामजी निर्वाण, मेनरोड भण्डारा फोन नं. २२

संपादक–श्री वसंतराव बोंबटकर; श्री ज्ञानदेव कदम
प्रकाशक–श्री प्र. गो. शेंदुर्णीकर
मुद्रक–केवलचंद जैन, अशोक मुद्रणालय गोंदिया
स्वामित्व–महाराष्ट्र सर्वोदय मंडळ मुंबई

www.vinoba.in